

venijnige wijze weggeschreven als een ijdele windbuil — tenminste, die indruk houdt de lezer ervan over. En dat heeft een averechts effect. Onwillekeurig vat men voor hem en de andere slachtoffers van de scherpe pen van mevrouw Dörr sympathie op. Twijfel besluip de lezer nu ook ten aanzien van Vaillant zelf. Is de auteur wel onbevooroordeeld? De niemand ontziende verdediging van de kundige kapitein is hier naar de verkeerde kant doorgeslagen.

Enige aarzeling heb ik ook ten aanzien van het onderzoek zelf, van de wijze van weergeven van de brieven en bescheiden en van de annotatie. Tevergeefs zoekt men naar een verantwoording van het onderzoek zelf. Uit de noten en een lijst van archiefbewaarplaatsen blijkt dat de samenstelster waarschijnlijk streefde naar volledigheid. Dat dat in een enkel opzicht niet lukte, kan niemand haar euvel duiden. Wie kent niet de ervaring dat pas na een publikatie gevonden wordt, waar tijdens het onderzoek lang naar gezocht werd? Toch is het merkwaardig dat kennelijk ook voor de hand liggende bronnen en literatuur niet gebruikt zijn. Vaillant was bijvoorbeeld in 1782 eerste officier op het schip van schout-bij-nacht J. Binkes tegen wie een krijgsraad werd gevoerd wegens 'nalatigheid'. Natuurlijk speelde Vaillant als getuige een belangrijke rol. Volgens de auteur zouden geen stukken van deze krijgsraad meer te vinden zijn (63). Maar zij zijn er wel degelijk: in het familie-archief Van Wassenaer van Rosande (28 VI cc), aanwezig in het Rijksarchief in Zuid-Holland. Het is bepaald geen al te onlogische plaats om te zoeken. Willem baron van Wassenaer was voorzitter van de krijgsraad.

En over Vaillants eerste tocht als kapitein in het eskader van vice-admiraal P. H. Reynst naar de Middellandse Zee van 1783 tot 1785 bestaat een goede, gedrukte bron. Cornelius de Jong van Rodenburg (1762-1838) maakte deze reis als eerste officier op de Prins Willem. Het verslag van zijn belevenissen, gedrukt in 1807, behoort zeker tot de relevante literatuur.

Wat betreft de vele citaten, brieven en andere letterlijk geciteerde stukken vraag ik mij af waarom niet de gebruikelijke richtlijnen voor het weergeven hiervan zijn gevolgd. Hetzelfde bezwaar heb ik tegen de annotatie. Die is onevenwichtig en inconsistent. Zo wordt een steeds wisselende volgorde van de vindplaats van archiefstukken gebruikt, soms de archiefbewaarplaats aan het begin van de noot, dan weer aan het eind. Die inconsistentie moge blijken uit de volgende voorbeelden van noten waarin stukken uit de Collectie Van der Hoop ten bewijze worden aangevoerd (bladzijde 138/139, noten 5, 18, 29 en 36) Adm. Coll. XXXIX 57 ARA / Coll. Van der Hoop, XXXX 154 Adm. Coll. ARA / Adm. Coll. XXXIX 168 ARA / Coll. Van der Hoop XXXIX 169 ARA en (bladzijde 242, noot 27) Coll. Van der Hoop no. 169 Adm. Coll. XXXIX ARA. Zulke dingen zijn weliswaar niet essentieel, maar zij bepalen mede het karakter van een boek.

Tenslotte dringt zich natuurlijk de vraag op voor welk publiek de uitgever dit boek eigenlijk bedoeld heeft. Het is voor een groot publiek onaantrekkelijk en als wetenschappelijke uitgave schiet het op te veel punten te kort. Wie het weet mag het zeggen.

E. S. van Eyck van Heslinga

E. S. van Eyck van Heslinga, *Van compagnie naar koopvaardij. De scheepvaartverbinding van de Bataafsche Republiek met de koloniën in Azië, 1795-1806* (Hollandse historische reeks IX; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 320 blz., f65,-, ISBN 90 6707 174 9).

Deze dissertatie kan worden beschouwd als een afronding van het Leidse VOC project. Bruijn, Gaastra, Schöffers en anderen onder wie mevrouw Van Eyck verzorgden het overzicht van de

schepen die voor de compagnie in de periode 1602-1796 tussen de Republiek en Azië voeren. De periode daarna, de overgangstijd tussen de compagnie en het Nederlandsindische gouvernement (1796-1816) bleef liggen. Deze studie dicht deze lacune voor het eerste decennium, tot 1806. In dat jaar besluit de Bataafse regering af te zien van het staatsmonopolie van de handel op Indië en de vrijhandel in te stellen. Opmerkelijk in 1796 was juist geweest dat de regeerders van de nieuwe Bataafse Republiek ondanks alle vrijheidsidealen hadden besloten het monopolie van de vermaledijde handelscompagnie te handhaven. Het hoe en waarom van de omslag is het onderwerp van deze studie. Het Oostindisch comité dat de handel met de Oost behartigde stond vanaf het eerste ogenblik voor grote problemen. De aansluiting bij Frankrijk en de Engelse overmacht ter zee maakten de vaart op Azië met eigen of gehuurde schepen nagenoeg onmogelijk in oorlogstijd en tussen 1796 en 1806 verkeerde men meestentijds in oorlog. Veel Oostindiëvaarders moesten beschutting zoeken in neutrale havens in Portugal of de Scandinavische landen, of werden door de Engelsen opgebracht en goede prijs verklaard. Het comité heeft dan ook spoedig afgezien van het zenden van eigen schepen en heeft als consequentie bovendien de compagnieswerven in de Republiek gesloten. Als gevolg van de voortdurende verliezen sinds 1782 waren de kassen leeg en was het geld moeilijk te krijgen. In deze belabberde situatie heeft het comité door contracten voor vervoer en verkoop aan te gaan met groepen makelaars en handelaren getracht zowel het risico ter zee als de financiering over te dragen. Hiervoor werden ingewikkelde transacties ondernomen met buitenlanders uit neutrale landen, die ogenschijnlijk voor eigen rekening handelden, maar in feite de koloniale waren via een omweg naar de Republiek brachten. In de loop van de tijd werd dit voortdurend moeilijker doordat de Engelsen de stelregel neutraal schip, neutrale waar, steeds nauwer interpreteerden en ook goederen afkomstig uit Nederlandse koloniën in neutrale schepen als contrabande behandelden. Succes kon alleen worden verkregen door strenge geheimhouding. Dit ging soms zelfs zo ver dat men ook op Java niet wist dat de betrokken schepen in opdracht van het comité voeren. De gebezigde constructies doen denken aan die van loze besloten vennootschappen die gebruikt worden om allerlei kapitalen door ingewikkelde transacties te laten verdwijnen. Het is de grote verdienste van dit boek dat wij zicht krijgen op het systeem en de omvang van deze indirecte vaart op de koloniën.

Interessant is bovendien om te zien dat de Indische bestuurders op Java door de oorlogsomstandigheden gedwongen steeds meer een eigen koers gaan varen. Zij kampten tot op zekere hoogte met dezelfde problemen als het bestuur in Europa: gebrek aan schepen en geld. Door de terugval in het aantal schepen uit de Republiek kreeg men bovendien te kampen met een groot tekort aan Europees personeel. Om in het tekort aan middelen te voorzien was de meest aantrekkelijke oplossing voor Batavia de vrije verkoop van de hoog opgelopen voorraden koffie, specerijen en suiker. Na een aarzelend begin meldden zich spoedig de neutralen onder wie veel Amerikanen. De heroriëntatie van de Bataviase handel waarmee de Nederlandse koloniale handelshuizen in 1816 te kampen kregen, zette in deze jaren in. Amerikanen werden ook gebruikt voor de voordelige handel tussen Batavia en Japan. Alleen de theehandel op China bleef een vaderlands monopolie. Dankzij de vreemdelingen was Batavia in staat te overleven, de aanvoer uit patria was daartoe onvoldoende geweest. Het valt dan ook te begrijpen dat de bestuurders op Java niet altijd bereid waren om vreemdelingen, neutralen die gezonden waren door het Oostindische comité, van de gevraagde goederen te voorzien. Men begreep niet altijd wat er werkelijk achter de façade stak, bovendien kwam de eigen geldvoorziening in gevaar wanneer de goederen zonder betaling naar de Republiek werden afgevoerd. Na 1803-1804 toen de oorlog met Engeland opnieuw was uitgebarsten bleek het Aziatisch comité niet langer in staat

vanuit de Republiek de moeizame vaart met eigen schepen of via slinkse sluiptwegen in stand te houden. Het duurde echter nog tot 1806 dat besloten werd de handel op de koloniën helemaal vrij te geven.

Het verhaal is in feite vrij simpel. Men doet de schrijfster echter ernstig onrecht door te denken dat daarmee ook het onderzoek wordt gekarakteriseerd. Om tot deze conclusies te komen was het nodig een weg te banen door een tweeledig lastig onderzoeksveld. Degenen die de sluiptwegen bedachten voor de verborgen handel wisten dit zo goed te doen dat alleen via omwegen de ware aard van bepaalde transacties valt te achterhalen. Een ander punt is dat de wisselingen in bestuursvormen in de Republiek ook hun weerslag vinden in de relatie met de koloniën. Met de verandering van instituties veranderen ook de archieven van karakter. Bovendien is de periode slecht bestudeerd. Het ongewilde gevolg is dat zich aan weerszijden van de eeuwgrens eigen specialismen hebben ontwikkeld: historici gericht op de geschiedenis van de compagnie en koloniale historici wier belangstelling vooral uitgaat naar Java, de grootste kolonie die Nederland in 1816 was overgebleven. Mevrouw Van Eyck van Heslinga slaat hiermee een brug tussen beide perioden. De ondergang van het compagniestelsel en de opkomst van de kolonie zijn nauw verbonden. De Franse connectie legde niet alleen de bijl aan de wortel van het bestaan van de VOC in de vierde Engelse oorlog, maar brak bovendien af wat nog restte na 1796. Het monopoliestelsel was inhoudelijk niet achterhaald maar verdween onder druk van de politieke omstandigheden. Het duurde tot de oprichting van de Nederlandse Handel Maatschappij in 1824 dat Nederland iets van de oude handel die men aan Engelsen en Amerikanen had verloren, kon terugwinnen.

De schrijfster gidst ons met vaste hand door het warnet van transacties en scheepsbewegingen die in deze jaren de relatie tussen de Republiek en Azië hebben bepaald. Uitgebreide bijlagen geven de daarbij behorende cijfers.

J. van Goor

C. Rademaker ss. cc., *Geroepen om te dienen. De congregatie van de Heilige Harten (1800-1987)* (Bavel: Paters van de Heilige Harten, 1987, xii + 390 blz., f48,-, ISBN 90 72000 01 3).

Onder het motto: *Geroepen om te dienen*, heeft de auteur een boeiende geschiedenis geschreven van een instituut dat in de Nederlanden een niet geringe uitstraling heeft gekregen. Hij is er op uit geweest aan te tonen, op welke manier dit motto verankerd is geweest in de bewogen geschiedenis van alledag. Het moet daarom als een vondst beschouwd worden dat elk hoofdstuk besloten wordt met een kleine portrettengalerij met telkens de levensloop van een aantal mensen die in hun leven gestalte hebben gegeven aan het ideaal waarvoor zij hadden gekozen. Zij worden achtereenvolgens, overeenkomstig het tijdperk waarin zij leefden, gepresenteerd als: pioniers van de derde wereld (voor de periode 1837-1869!); slachtoffers en belijders; getuigen van Gods liefde; werkers vóór en achter de schermen; op oude en nieuwe wegen. De gevarieerdheid die de korte biografietjes te zien geven wordt al in deze omschrijvingen zichtbaar.

Onder de geportretteerden zijn ook enkele telgen van de Nederlandse stam, waarvan in het jaar, waarin herdacht wordt dat hij honderd jaar geleden is gestorven, genoemd moet worden: Damiaan de Veuster. Wie ook maar op enige manier te maken krijgt met de bestrijding van de melaatsheid zal gauw genoeg stoten op de naam van deze apostel van de melaatsen, die als pater Damiaan mondiale bekendheid heeft gekregen.